

Amund Børdahl

Episk krig

Litt om linjen Homer, Herodot, Thukydid

En tredjedel av *Iliaden* går med til å beskrive kamphandlinger. At emnet er krig, er ikke den eneste, men en vesentlig årsak til eposets veldige popularitet. Resten av eposet går med til ordstrid, talekunst, samtaler, måltider, tårer og bønner, kvegende slummer, idrettsleker til Patroklos' ære og Hektors begravelse. Kamp og ordstrid er også gudenes geskjeft, og de deltar ivrig i kamphandlingene dersom Zevs tillater det. Selv betrakter himmelguden det hele fra sitt olympiske stade, som øverstkommanderende for to fiendtlige armeer, som han lar bølge frem og tilbake over slagmarken ut fra en langsiktig plan som han håper at hans førstekone en vakker dag kan slå seg noenlunde til tåls med. Innenfor diktets rammer når vi aldri frem til å se planen realisert: at det hellige Troja styrtes i grus.

Homers krigsepos stilte i antikken all annen diktetekunst i skyggen. Diktet er oppstått i det man med en bred bruk av termen kan omtale som en arkaisk kultur, det vil si en kultur hvor den herskende elitens overordnede agenda og prioriterte tidsbruk, utover å ofre til gudene og føre et aktivt seksualliv, er å vinne i idretter og i diskusjoner med likemenn, og å seire i slag. Eposet er innbefatningen av hva man i en slik kultur vil regne som god underholdning og opplæring i samfunnsmoral. Alexander den Store skal ifølge Plutark alltid ha hatt *Iliaden* i et bokskrin under puten ved siden av dolken sin (i et eksemplar gått gjennom av Aristoteles, med rettelser) fordi Homers epos var den beste håndboken i krigskunst eller «krigersk dygd», *polemiké areté*.¹

Men *Iliaden* er mer enn en buldrebase av kampgny og krigshisseri. Vi har å gjøre med en høyere form for underholdning. Selv om det ville være anstrengt og anakronistisk å kalle eposet

¹ Plutark, *Aleksander*, 8.2; *Plutarch's Lives*. In Eleven Volumes. VII. With an English Translation by Bernadotte Perrin. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd. (Loeb Classical Library), [1919] 1967, 242. For antikke verker vises til standard nummerering. Hvor ikke annet er oppgitt, er oversettelser mine; benyttet utgave og sidetall anføres da i tillegg. Rebekka Hammering Bangs oversettelse av Aleksanderbiografien, opprinnelig i Dreyers Kulturbibliotek (1955), er tatt med i bind 3 av Henning Mørlands utvalg i Plutarchos, *Livsskildringer*, 1–3. Oslo: Aschehoug (Thorleif Dahls Kulturbibliotek), 1967–68.

for et antikrigsdikt, handler det ikke bare om helters mot, men også om hva det vil si for foreldre, hustruer og barn å miste sine sønner, menn og fedre i krig. Også på andre måter foregriper *Iliaden* tragediegenren. Den unge og fotrappe Akillevs er både en temperamentsfull og en fortapt figur, mellom andre tragiske skjebner. Et påfallende trekk ved diktet er at selv om perspektivet er gresk, blir krigen sett fra begge sider og på nært hold. «Hvilken avslutning av et verk vil kunne sidestilles med Priamos' rørende bønner, når han trygler Akillevs?» spør Quintilian.²

Quintilian var lærer i en videregående retorskole i tidlig romersk keisertid. Da han sammenfattet sin undervisning i tolv kapitler eller bøker i *Opplæring i talekunst*,³ tok han i 10. bok med en oversikt over hvilke forfattere en vordende deltaker i keiserdømmets juridiske, politiske og militære virksomhet burde kjenne til og ta lærdom av. Først og størst i Quintilians tospråklige kanon er Homer, med romeren Vergil som en god nummer to. At Homer er den største, er Quintilian nærmest programforpliktet til å mene, det står så å si i læreplanen. Homer hadde på Quintilians tid vært skolepensum i århundrer, det var ham elevene ble satt til å lese i greske skoler straks de hadde erobret lesekunsten, en tradisjon romerne videreførte i sin annenspråksundervisning på både lavere og høyere trinn etter at grekerne med Horats' ord hadde erobret sine erobrere på både litteraturens og retorikkopplæringens område.

Hos Quintilian blir Homer like mye av en retor som en dikter, han blir den som først og best demonstrerte alle veltalenhetens metoder, genrer og kvaliteter. Diktekunst og talekunst går nærmest i ett i Quintilians blikk på materien. At Homer er god til å fortelle skrøner og eventyr, blir det lagt ettertrykkelig mindre vekt på, selv om *narratio* eller redegjørelsen for et handlingsforløp er en retorisk undergenre som Homer selvsagt behersker. Det er greit, Quintilian underviser jo i retorikk og gjør pensum relevant for studiet. Mer overraskende for en moderne leser er at når Quintilian snakker om Homer, er det praktisk talt utelukkende *Iliaden* han snakker om. *Odyseen* glimrer med sitt fravær i den litteraturhistoriske presentasjonen av Homer som Quintilian gir i form av en lovtale over alle de retoriske teknikkene den store dikteren har på repertoaret. I retorikkurset sitt siterer han riktignok også *Odyseen*, men *Iliaden* siteres tre ganger mer. Quintilians samtidige Longinos, forfatter av den retoriske poetikken *Om det opphøyde*, er uttalt i sin vurdering av de to homeriske eposene: I *Odyseen* er dikteren over sin middagshøyde. Han henfaller til snakk og fabler fremfor taler og heroiske bragder,

² Quintilian, *Institutio oratoria*, 10.50; oversatt av Peter Østbye i hans forord til *Iliaden* (1920), sitert av Øivind Andersen i «Forord», i *Iliaden: I gjendiktning ved P. Østbye*. Oslo: Aschehoug 1980, [VII]–XIX; XIX.

³ Halve verket inkludert 10. bok fins i norsk oversettelse ved Hermund Slaattelid: *Institutio oratoria: Opplæring i talekunst I–III og X–XII*. Oslo: Aschehoug, 2020.

karakterskildring avløser emosjonell styrke, skildringen av dagliglivet i Odyssevs' husstand på Ithaka «ligner mest på en karakterkomedie».⁴ Sagt på en annen måte: *Odysseen* er for mye av en roman og for lite av et epos. Å sammenligne den med komediegenren er å bringe den ned på et stilnivå langt under eposets opphøyde nivå.

Det betyr ikke at ikke også *Odysseen* var et skattet verk i antikken, med historier som alle kjente. Med Longinos' ord: «Jeg taler om alderdommen, men det er en Homers alderdom!»; han har «ikke glemt beskrivelsen av stormene [...], eventyret med Kyklopen og andre ting».⁵ Men det er symptomatisk for i alle fall den skriftlige skole- og lærdomstradisjonens relative vurdering av *Iliaden* og *Odysseen* at langt det største antallet av bevarte papyrusfragmenter av Homer er fragmenter av *Iliaden*. Den samme overvekt gjør seg gjeldende i den middelalderiske håndskrifttradisjonen.

De homeriske eposene står ved inngangen til en litterær tradisjon – eller flere litterære tradisjoner. Vi kan godt kalle *Odysseen* for den første roman. I den type prosafortellinger fra hellenistisk tid av som i moderne tid blir omtalt som «den antikke roman», er *Odysseens* påvirkning påtakelig. Disse fortellingene skildrer gjerne strabasiøse reiser med all slags hindringer som må overvinnnes før den lykkelige slutten kan nås. Et epos som Apollonios Rhodios' *Argonautika* fra 200-tallet f.Kr., om en bråte helters lange sjøreise Iolkos–Kolchis tur/retur med det formål å hente hjem Det gyldne skinn, og med en kjærlighetshistorie (Jason og Medea) som et hovedinnslag, er både sterkt homerisk og bringer eposgenren i kontakt med den typen eventyrlige fortellinger som siden ble skriftfestet i antikke romaner. Vergils *Aeneiden* er vesentlig påvirket av *Argonautika* og dermed indirekte av *Odysseen*. Homers eksemplariske reisefortelling er uunngåelig også et direkte forbilde for Vergils beretning om trojaneren Aeneas' flukt fra et brennende Troja og krevende odysseé mot det lovede Latium. Aeneas' opphold hos kartagerdronningen Dido er en episk parallell til Odyssevs' skjebnetunge sexferier hos Kirke og Kalypso før den rådsnare helt omsider kan gjense sitt etterlengtede Ithaka og favne sin trofaste hustru i deres fasttømrede ekteseng. Samtidig er *Aeneiden* et iliadisk verk. Slik Akillevs dreper Hektor mot slutten av *Iliaden*, ender *Aeneiden* med Aeneas' drap på den italiske antagonist Turnus – den siste av tallrike homeriske scener i det romerske nasjonaleposet.

Men de homeriske eposene er ikke bare portalttekster i den tradisjonen som fører til Vergil og videre ut i det europeiske eposets litteraturhistorie. Aiskhylos skal ha sagt at tragediene hans var kjøttleiver fra Homers bankett (eller «smuler fra Homers bord», som det heter på norsk).

⁴ Longinos, *Om det opphøyde (Peri hypsous)*, 9.11–15; oversatt av Knut Kleve i *Om det opphøyde i litteraturen*. Oslo: Aschehoug, [1968] 1996, 37–38.

⁵ Ibid.

Sofokles fikk tilnavnet «den tragiske Homer». Han er best kjent for tragedier som henter sin handling fra den thebanske mytekretsen, men *Filoktetes* og *Aias* er trojastoff. Det samme gjelder Evripides' *Trojanerinnene* og *Hekabe*; i *Ifigeneia i Aulis* er handlingen lagt til rett før kong Agamemnons trojanske felttog, og i *Elektra*, *Orestes*, *Ifigeneia i taurernes land*, *Helena* og *Andromakhe* til tiden etter krigens slutt.

Også gresk lyrikk fra arkaisk til senantikk tid er noe nær utenkelig uten Homer. Et tidlig eksempel på homerisk gjenklang er i Arkhilokhos' uheroiske skjolddikt. Arkhilokhos beklager seg i vendinger fra *Iliaden* over at en frekk saier (trakisk stammekriger) «brisker seg stolt» over det skjoldet dikteren har slengt fra seg i en busk under flukten; men snart får han tak i et som ikke er dårligere! Diktet kan leses som en ironisk analogi til Hektors praleri over å ha ranet Akillevs' våpen og rustning fra Patroklos, før smedguden Hefaistos smir et nytt strålende skjold til den greske heroen når han ruster seg til kamp mot den trojanske morder og våpenrøver. Ironien i diktet øker når stilnivået brått faller og avløses av en rask sekvens med karske soldatuttrykk.⁶ Et eksempel på utnyttelse av Homer i motsatt ende av det stilistiske registeret er når Simonides i et elegisk dikt siterer den homeriske similen om at menneskeslektene kommer og går liksom trærnes vekslende løv.

Filosofen Platon er i åpen strid med Homer og hans arvtakere i drama og lyrikk. Det er en kamp Platon og all filosofi etter ham er dømt til å tape. Men Platons verk er samtidig gjennomtrengt av den litterære arven; i dialogene vrir det med åpne og skjulte Homersitater. Platon har, sier Longinos, «overrislet sine verker med avløp i tusentall fra den store homeriske kilde [...] Ikke ville hans filosofi ha vært ombølget av slik skjønnhet, ikke ville han ha vandret så ofte over i poesiens land, hvis han ikke av all makt hadde kjempet med Homer om førsteprisen [...] Å bryte lanse med Homer er kanskje dumdristig, men Platon har iallfall ikke kjempet forgjeves.»⁷

Homer er også opptakten til historieskrivningen, som oppstod parallelt med den greske tragedien og med gresk filosofi. Genrens eldste utøvere av format er joneren Herodot og atheneren Thukydid. Herodots *Historie* er odysseisk i sin fabelaktige rundreise til all verdens folkeslag i første halvpart av verket. Herodot grunnlegger ikke bare historiefaget, han er også den første grundige etnograf. Men i første rekke er hans verk en iliadisk beretning. Verkets hovedanliggende er å skildre krigen som utspant seg mellom persere og hellenere i generasjonen før Herodot, samt å spore krigens årsak. Et tilsvarende forsett har Herodots etterfølger Thukydid i sitt verk om peloponneserkrigen. I motsetning til Herodot holder han seg

⁶ Jf. «Tillegg: Gresk antologi» («Arkhilokhos»).

⁷ Longinos, *Om det opphøyde*, 13.4; Kleve, 43–44.

til krig og politikk, en avgrensning som ble normgivende for de neste to årtuseners historieskrivning. Først i nyere tid har historikere igjen begynt å interessere seg for verdens mangfold i stil med Herodots etnografiske odysseé inn i fortiden. Den antikke historieskrivertradisjonen og dens utløpere har som *Iliaden* hovedfokuset på politiske leders krigføring om rikdom, makt og ære.

*

Denne artikkelen ble gravd opp fra niende brannlag nedover i harddiskens Troja på søkeordet «Homer» da ryktet om et Iliade-nummer av *Agora* nådde frem via kurér. Artikkelen er basert på en forelesning ved Universitetet i Bergen. Tesen i forelesningen er fra et leserinnlegg i en kanondebatt i avisen *Klassekampen* den 16. november 1996: «Herodot skrev en gravskrift over en krig som var vunnet. Thukydid skriver en gravskrift over en krig som gikk tapt. Han og Herodot skrev hver sin Iliade.»⁸

Etter artikkelen følger en liten antologi med gjendiktninger av greske kortdikt. Diktene gir glimt av livsverdenen til Homers publikum opp gjennom århundrene, og flere av dem knytter direkte an til de hendelsene som Herodot og Thukydid skildrer.

*

Å nevne historikerne Herodot og Thukydid sammen med epikeren Homer er ikke uvanlig. Men det var kanskje vanligere før historie ble en moderne vitenskap og før Homer ble «også for oss [...] en lettlest og spennende dikter», slik det heter bakpå en nyere utgave av Peter Østbyes *Odysseen*. Det er i det minste mitt inntrykk av forholdene her til lands: Homer leses av lykkelige unge studenter i litteraturvitenskap. Greske historikere er for emeriterte medlemmer av Den norske lægeforening. Herodots og Thukydid's norske oversetter, Henning Mørland (1903–1989), ga i en alder av fem og åtti uttrykk for sin oppfatning av det lesende publikum:

Jeg har gitt bort en bok til en og annen, men jeg er ikke sikker på at noen av dem har lest den. Det må vel være interesse for fortiden som driver en til det. [...] I hvert fall har det

⁸ Amund Børdahl, «Er det noe nytt her? Eller: Da retorikken kom til Norge igjen... Eller: Romanens framtid. Eller: bladet fra munnen: Bloom! En kjærlighetserklæring i form av en eksempelsamling til det største talertorg i Klassekampens historie i lyden av Vestens kanon og rådstalene i Klassekampens bokbilag 2/11», i *Klassekampen* 16. november 1996. Gjenoptrykt (under pseudonymet Ove Edelberg) som «Homer i tåke og snø», i Amund Ove Børdahl, Sissel Høisæter og Georg Johannesen (red.), *Retorisk årbok 1998: Retorikkens omegn*. Retorisk Forums serie 4, Senter for europeiske kulturstudier, UiB, [Bergen]: 1998, 284–92; 289.

forbauset meg at enkelte medisinske professorer synes å ha lest det. Men det er jo ikke noe stort publikum det heller. Når jeg ringer opp til Aschehoug og spør om jeg kan få fem eksemplarer til, så svarer de å jo da, så jeg har inntrykk av at det ikke akkurat går så voldsomt!⁹

Utgangspunktet mitt for å trekke en linje mellom Homer, Herodot og Thukydid er en kvalitetsvurdering. Vi har her å gjøre med tre forfattere på samme høye nivå. Det kan virke som en overdrivelse og er det kanskje også. «Å kappes med Homers fortrinn er umulig», sier Quintilian, «det skal stor begavelse til bare for helt å forstå dem.»¹⁰

Desto høyere vurdering ligger det i å sammenligne en forfatter med Homer. Longinos omtaler i *Peri hypsous* eller *Om det opphøyde* Herodot som «den høysthomeriske», *homerikotatos*,¹¹ i en på det tidspunktet for lengst etablert komparasjon; en flere hundre år eldre innskrift i Herodots fødeby Halikarnassos beskriver ham som «prosaens Homer i historiegenren», *ton pezon en historiaisin Homeron* (eg. «den homeriske fotgjengeren», dvs. den som skriver «rett frem» og ikke på vers).¹² Thukydid figureerte i trekløveret Dikteren: Homer – Forfatteren: Thukydid – Taleren: Demosthenes.¹³ Den Herodot-vennlige Thukydid-kritikeren Dionysios fra Halikarnassos fra 1. århundre f.Kr. skriver at Herodot viste seg som Homers ivrige imitator – *Homerou zelotes* – når han, i motsetning til Thukydid, bestrebet seg på gjøre sin fremstilling variert, slik at vi under lesningen av hans verk «forblir trollbundne til siste stavelse, alltid begjærlige etter mer».¹⁴ Den Dionysios-kritiske Thukydid-biografen Markellinos fra 6. århundre e.Kr. slår på sin side fast at Thukydid med stor virkning, i motsetning til Herodot, lot sine personer holde fullt utfoldede taler i høy stil, han var en ivrig imitator av Homer – *zelotes Homerou* – og etterlignet ham «i valg av ord, i

⁹ Amund Ove Børdahl, «Å oversette klassisk kunstprosa til norsk. En samtale med Henning Mørland – utstyrt med innledning og kommentarer», i Amund Ove Børdahl, Sissel Høisæter og Per Arne Michelsen (red.), *Retorisk årbok 1996: Retorikkens veikryss*. Retorisk Forums serie 3, Senter for europeiske kulturstudier, UiB, [Bergen]: 1996, 182–201; 192. (Intervjuet er fra 1989.)

¹⁰ Quintilian, *Institutio oratoria*, 10.50. Oversatt av Østbye, *Iliaden* (jf. note 2).

¹¹ Longinos, *Om det opphøyde*, 13.3; Leonhard Spengel (red.), *Rhetores Graeci*. Vol. 1. Leipzig: Teubner, 1853, 243–96; 262. Longinos sier at det ikke bare er Herodot som er *homerikotatos* (og gir dermed inntrykk av at det nærmest er historikerens faste epitet); også lyrikerne Arkhilokhos og Stesikhoros «og fremfor alt Platon» kan med samme rett kalles for høyst homeriske. Kleve, 43.

¹² Se f.eks. Deborah Boedeker, «Epic heritage and mythical patterns in Herodotus», i Egbert J. Bakker, Irene J.F. de Jong og Hans van Wees (red.), *Brill's Companion to Herodotus*. Leiden-Boston-Köln: Brill, 97–116; 97.

¹³ Leo Hjortsø, *De græske historikere: Klio's første født*. København: Berlingske Forlag, 1975, 103.

¹⁴ Dionysios fra Halikarnassos, *Brev til Pompeius* (lat. *Epistula ad Pompeium*), 771–72; Dionysius of Halicarnassus, *The Three Literary Letters*. Edited with English translation by W. Rhys Roberts. Cambridge: Cambridge University Press, 1901, 87–127; 110.

ordsammenføyningenes presisjon, i uttrykkets styrke, skjønnhet og hurtighet» og var for øvrig gjennomført opphøyd (*hypselos*) i pakt med sin personlige natur og sitt emne.¹⁵

Vi legger merker til khiasmen: *Homerou zelotes* (Dionysios) – *zelotes Homerou* (Markellinos), i en polemikk mellom to kommentatorer om hvem av Herodot og Thukydid som er Homers ivrigste imitator, med seks århundrer mellom seg og med like mange eller mange flere århundrer mellom seg og forfatterne de diskuterer. Den engelske filosofen Thomas Hobbes, som debuterte i 1628 med en oversettelse av Thukydid, mente tusen år etter Markellinos om Dionysios fra Halikarnassos' halvannet årtusen gamle kritikk av Thukydid som følger: «I think there was never written so much absurdity in so few lines.»¹⁶ Det er ikke lite bare det og skal godt gjøres å overgå. Hobbes' konklusjon på sin stillingtagen til Dionysios' Thukydid-kritikk tjener også til påminnelse om at Winston Churchill ikke var uten forgjengere i sin teft for å meisle ut oratoriske sentenser. Hobbes' Thukydid er i likhet med andre klassiske engelske oversettelser fra renessanse og opplysningstid, som George Chapmans og Alexander Popes Homer-gjendiktninger, «never out of print».

Thomas Hobbes' dom over Dionysios – «there was never written so much absurdity in so few lines» – gjør nærmest den greske kritikeren til en absurditetens Thukydid. Oldtidens litterater anså Thukydid's fortettete stil som hans fremste kjennetegn. Det fremgår blant annet av en passasje i Ciceros dialog *Om taleren* der han lar dialogdeltakerne diskutere genren historiografi i et retorisk perspektiv. Som så ofte nevnes Thukydid i flukt med Herodot, som hans oppfølger og kontrast. Cicero lar en av dialogdeltakerne si om Herodot at han var den første som gjorde historieskrivning til en utsmykket eller utrustet, det vil si retorisk-litterær, genre, og at selv om han aldri deltok som taler i det politiske liv, var hans veltalenhet stor («så langt jeg nå skjønner meg på å tyde noe som er skrevet på gresk»), som samme dialogdeltaker føyer til på gammelromersk maner).

Og etter ham fulgte Thukydid, som etter mitt skjønn med letthet beseirer alle andre i språkkunst. Så konsentrert er han i innholdet at antallet av hans tanker nær svarer til antallet av hans ord og i ordene så treffsikker og sammentrengt at man ikke vet om det er saken som gjennomlyses av talen eller ordene av tankene.¹⁷

¹⁵ Markellinos, *Thukydid's liv (Bios Thoukydidou)*, 37–39; Thucydides, Olori Fil., *De Bello Peloponnesiaco*. I–II. Ex editione Joannis Christophori Gottleberi & Caroli Ludovici Baveri. London: J.F. Dove, 1819, I, [xxi]–xxxiii; xxvii.

¹⁶ Thomas Hobbes, «Of the Life and History of Thucydides», i David Grene (red.), *The Complete Thomas Hobbes Translation*. The University of Chicago Press, 1989, 569–86; 581.

¹⁷ Cicero, *De oratore*, 2.55–56; Thure Hastrup og Mogens Leisner-Jensen (red.), *Retoriske skrifter I: De oratore/Om taleren*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1979, 320. Ciceros dialog fins i norsk oversettelse ved Hermund Slaattelid: *Om talekunst: De oratore I-III*. Oslo: Aschehoug, 2012.

Ett av poengene med Ciceros diskusjon av den historiografiske genren er å oppfordre romerske historikere til å forlate sine enkle krønikegenrer og ta etter de greske forbilder. Hundre og femti år etter Cicero er de greske historikerne med i sentrum av en litterær kanon i Quintilians *Opplæring i talekunst* fra keiser Domitians tid. Herodot og Thukydid er fortsatt mønster og målestokk for romersk imitasjon og kappestrid (*aemulatio*) i genren historiografi, men romerne har i mellomtiden fått sine egne berømte historikere, Sallust og Livius, som Quintilian beskriver som henholdsvis Thukydid og Herodot på romersk grunn. Motstillingen eller sammenligningen (*synkrisis*) av de greske historikerne lyder:

Historieskrivning har mange eksellert i, men ingen er i tvil om at to av dem er langt å foretrekke fremfor alle andre. Deres fortrinn er forskjellige, men har skaffet dem tilnærmet samme ry: Thukydid er tett og kompakt og alltid hastig fremadskridende, Herodot sjarmerende, klar og bredt flytende, den første gjengir best sterke, den andre mildere følelser, den første gjør bruk av taler, den andre av samtaler, den første vinner frem i kraft av sin styrke, den andre med den glede han gir.¹⁸

Quintilians litteraturhistorie eller leseliste er organisert i to hoveddeler: Gresk litteratur, så romersk. Homer åpner den greske avdelingen, Vergil den romerske. De to er de to største ut fra enhver betraktning og i et hvert skolepensum på Quintilians tid, men de er også de høyest rangerte fordi de skriver i den høyeste genren, eposet. Presentasjonen av Homer innledes med en «homerisk» simile fulgt av en serie utfyllende antiteser:

Likesom Aratos mener at han må begynne med Zevs, så synes det riktig av oss å begynne med Homer. For akkurat som han selv sier at alle elver og bekker har sitt utspring fra Okeanosstrømmen, så har han gitt mønstre for og først utformet alle grener av veltalenheten. Han kan ingen overgå i høyhet, når emnet er stort, eller i treffende naturlighet, når det er lite. Hans fremstilling er snart bugnende rik, snart sammentrengt, på sine steder spøkefull, på andre alvorlig, beundringsverdig snart ved sin fylde, snart ved sin knapphet, et uoppnåelig mønster ikke alene ved sine poetiske, men også ved sine oratoriske fortrinn.¹⁹

Organisasjonsprinsipp nummer to i Quintilians liste er å ordne litteraturen etter genrer: epos, elegi, jambe, lyrikk, komedie, tragedie, historieskrivning, talekunst, filosofi. Herodot og Thukydid åpner den greske avdelingen for historiografi, slik Homer åpner eposets. Dermed oppstår en implisitt parallell mellom Homer og de to historikerne, som har med alder og

¹⁸ Quintilian, *Institutio oratoria*, 10.1.73; *The Orator's Education 9–10*. Edited and translated by Donald A. Russell. Cambridge, Mass.ss.: Harvard University Press (Loeb Classical Library), 2001, 290.

¹⁹ *Ibid.*, 10.50; oversatt av Østbye, *Iliaden* (jf. note 2). Aratos er forfatter av et astronomisk læredikt fra 300-tallet f.Kr.

kronologi å gjøre (hvem er først), men like mye eller mer med nivået å gjøre (hvem er størst). Filosofiavdelingen åpner av samme grunn med Platon, som er den som i denne avdelingen inntar Homers plass, denne gangen uttalt: Platons taleferdighet eller ordtalent er «guddommelig og homerisk», *divina et homerica*.²⁰

*

Som hos Homer er Herodots og Thukydidts verker beretninger om en stor krig. Herodot skildrer bakgrunnen for og forløpet til de såkalte perserkrigene, som endte med at grekerne i 479, etter en serie legendariske slag på landjorden og til sjøs – Marathon, Thermopylene, Salamis, Plataiai, Mykale –, beseiret og jaget på flukt en tallmessig overlegen hær fra datidens mektigste imperium. Thukydid skildrer den såkalte peloponneserkrigen, eller som han selv kaller den: «peloponnesernes og athenernes krig», som hadde bakgrunn i maktubalansen som oppstod etter opprettelsen av det deliske sjøforbund under Athens ledelse i 478, og som etter nesten tre år krigføring i annen halvdel av århundret (431–404) endte med Athens kapitulasjon overfor Sparta og hennes allierte.

Det er under og i etterdønningene av disse krigene at den klassiske greske kulturen blomstrer. I de hundre årene fra persernes felttog mot Hellas til Athens nederlag overfor Sparta, skrev og talte blant andre Simonides, Pindar, Aiskhylos, Sofokles, Evripides, Aristofanes, Hippokrates, Demokrit, Protagoras, Gorgias, Sokrates, og altså Herodot og Thukydid – ni av de her tretten nevnte med tilhold i Athen, en by på ti tusen husstander som både visste å seire og å utnytte seieren, og som til slutt tapte. Det er alltid verd å huske på når man leser eller leser om grekere fra dette århundret, at de levde og virket i en tilstand av mer eller mindre permanent krig. Aiskhylos var en av Marathon-kjemperne (*marathonomachai*), Sofokles var i en periode en av Athens ti strateger (generaler) og filosofen Sokrates var med i hoplittfalanksen i flere slag. Det samme gjelder generasjonen etter. Historikeren Xenofon deltar først som soldat og siden som strateg i sin *Anabasis* («Oppstigningen»), der han skildrer en gresk leiehærs marsj til Babylon og så hjem igjen, etter en mislykt militæroperasjon i en ny persergenerals tjeneste.

Krigen blir i perioder avbrutt av skjøre fredsavtaler, som den berømte Nikias-freden i 421, etter athenernes klokeste og mest krigsfiendtlige general, men som det gikk ille til slutt, da han i 415 mot sin vilje ble satt til å lede det hasardiøse foretaket å angripe Sicilias hovedby Syrakus, med katastrofal utgang. Dette er skildret av Thukydid på en måte som gjør at leseren siden er

²⁰ Ibid., 10.81; 294.

ute av stand til å glemme den athenske generalen, selv om han på kort sikt fikk et dårlig ettermæle.

Til periodens største navn hører ikke bare diktere og filosofer, men også statsmenn og strateger. Ved siden av Nikias: Miltiades (seierherren ved Marathon), Leonidas (Thermopylene), Themistokles (Salamis), Pausanias (Plataiai), Aristides (Marathon, Salamis, Plataiai), Perikles (Athen), Brasidas (Sparta), Alkibiades (athener, først Athen, så Sparta, så Athen, osv.), senere Epaminondas (Theben). Hærførerene skaffet seg et ry som er homeriske helter verdig, hvilket ikke betød at de fremstod med bare positive trekk. At store menn er feilbarlige, konstaterer vi fort hva enten vi leser Plutark, Thukydid, Herodot eller Homer. Først og fremst blir store menn – og kvinner: Sapfo, Jeanne d'Arc – utsatt for folklore: sagn, myter og fortellinger, anekdoter, vitser og sladder, kort sagt kollektivt snakk, som i en skriftkultur kan omsettes og videreutvikles i litteratur og i neste omgang gjøres til gjenstand for historisk fortolkning og kritikk.

Det homeriske epos er et resultat av at en muntlig fortellertradisjon artikulere seg i et nytt medium: skriften. Homer står, med Øivind Andersens ord, «ved enden av den muntlige skaldetradisjon og ved begynnelsen av europeisk litteratur fordi han står i overgangsfasen fra muntlighet til skriftlighet».²¹ Også Herodot og Thukydid befinner seg i denne overgangsfasen, om enn på et annet stadium, og en merker i flere trekk en økende skriftliggjøring av teksten, ikke bare fra Homer til Herodot, men fra Herodot til Thukydid. En klassiskfilolog med øre for den slags, Eric A. Havelock, formulerer et sted sitt inntrykk av Herodots og Thukydid's prosa:

[...] behind the prose of Herodotus as he describes the epic contest between Greeks and Persians [...] one hears the epic hexameters as they were recited – meaning that he was remembering them – whereas in the Archeology of Thucydides we view a reader of a Homeric text who looks carefully for detail in order that he may correct it.²²

Det Havelock omtaler som Thukydid's arkeologi, er et lengre avsnitt tidlig i verket, der Thukydid går eksisterende forestillinger og fortellinger om fortiden kritisk etter i sømmene. Han viser at trojakrigen må ha vært mye mindre enn man skulle tro. Av tidligere kriger var den mot perserne den største, men den ble avgjort i to sjøslag og to landslag. Den krigen Thukydid skildrer, varte i lange tider og førte med seg «hittil uante lidelser for hellenerne».²³ At Homers krig faktisk har funnet sted, sås det ikke tvil om, og om Herodots perserkrig selvsagt heller ikke.

²¹ Andersen, «Forord», X.

²² Eric A. Havelock, *The Literate Revolution in Greece and its Cultural Consequences*. Princeton: Princeton University Press, 1982, 24.

²³ Thukydid, *Peloponneserkrigen*, 1.23.1; *De Bello Peloponnesiaco*, I, 54.

Men Thukydidts krig er «den største rystelse som har rammet hellenerne, og den innvirket også på en stor del av barbarene, så den angikk nær sagt det meste av menneskeheten».²⁴ Thukydidts formuleringer er en blanding av et historisk-kritisk perspektiv på fortiden og et ønske om å tevle med Herodot og med selveste Homer når det gjelder omfanget og betydningen av det fortellerstoffet som skal legges frem.

Allerede verkenes innledende fraser vitner om et skifte fra sang og tale til skrift. Homer ber gudinnen «besynge» vreden – *Menin aede, thea* – og musen «fortelle» eller «berette» om helten – *Andra moi ennepe, mousa* – (med et ord som er i slekt med *epos*: «ord», «ytring», «tale», «fortelling»). Herodot gir en «fremstilling» eller «fremvisning» av det han har funnet ut, skaffet rede på eller «bevitnet» (*apodexis histories*). Thukydid har «beskrevet» eller, som man kunne si på dansk-norsk i gamle dager, «sammenskreffuet», dvs. komponert en beskrivelse av, krigen (*xynengrapse ton polemon*).²⁵

Det kan innvendes mot påstanden om at Herodot og Thukydid står på et senere stadium i den samme overgangsfasen mellom tale (sang) og skrift som Homer, at de skriver i en annen genre. De er historikere, ikke diktere. Men da må vi huske på at den nye genren er skapt av dem. De er de første vi kjenner som skriver omfattende fremstillinger på prosa. Skriftfikserte fortellinger var før dem på vers. Man kan om man vil, og som det ofte har vært gjort, se den voksende skriftliggjøringen og etableringen av en skriftprosa som korrelert til (om ikke som eneste årsak til) fremveksten av nye former for rasjonalitet, i vår sammenheng en ny form for historisk bevissthet, nedfelt i en annen type fremstillinger av fortidige hendelser enn mytens og eposets, fremstillinger som vi etter grekerne kaller historiske. Herodot og Thukydid er i et slikt perspektiv representanter for noe nytt. Begge har hver på sin måte vært oppfattet som forløpere for eller grunnleggere av den kritisk-vitenskapelige historieskrivning.

Sekundærlitteraturen fra nyere tid er derfor full av retrospektive betraktninger omkring de gamles metoder, kildebruk, troverdighet og vitenskapelige fortrinn og mangler. De antikke kommentatorene tar opp spørsmålet om fortellingenes sannhetsgehalt på andre måter. For eksempel fins det overlevert et skrift i Plutarks navn som heter «Om Herodots ondsinnethet». Plutark fra Khaironeia i Boiotia tar her opp Herodots (på det tidspunktet fem hundre år gamle) fremstilling av boioternes upatriotiske opptreden i perserkrigene, for, som han sier, «å forsvare

²⁴ Ibid., 1.1.2; I, 6–7.

²⁵ Når Vergil åpner Aeneiden med *Arma virumque cano* – «Krig og en helt synger jeg om» – er det litterær konvensjon: Vergil slår sammen *Iliaden* (*arma*) og *Odyseen* (*virum*) i en dobbel allusjon, og det er han selv som synger (*cano*), ikke sanggudinnen, som han riktignok påkaller litt etter, men da innenfor et episk formular som er litterarisert i sitt fiktive snakk om gudinner som støtte for hukommelsen.

sannheten og mine forfedre».²⁶ Så tilbakeviser han Herodots løgner og bakvaskelser en for en. Plutark tar også på seg å forsvare andre folk som Herodot ikke yter rettferdighet. Til forsvar for korintherne anføres blant annet den gravskriften over deres kontingent i sjøslaget ved Salamis som atenerne tillot dem å sette opp på denne øya, ikke langt fra Athen, noe de neppe ville gått med på om ikke korintherne hadde utvist tapperhet. Gravskriften skal være skrevet av Simonides, den største av alle greske epigrammatikere, her i en nedkortet versjon:

Vi bodde i det kilderike Korinth
Salamis, Aias' øy, er vårt tilholdssted
Persiske skip gikk under med oss
da vi reddet det hellige Hellas²⁷

Den samme Plutark åpner sin biografi over Nikias med å forby leserne et øyeblikk å tro at han i sin fremstilling har til hensikt å konkurrere med Thukydid i patos, livaktighet og variasjon, i motsetning til hva tosken Timaios (tre hundre år før Plutark) tror han skal få til, han som haster gjennom slagscener, sjøslag og taler i håp om å ta Thukydid igjen, men med Pindars ord ligner «en som til fots vil tevla med lydiske vogner», dvs. løpe opp Pelops' hester.²⁸

Verkene var opprinnelig uten titler og uten den inndeling i «bøker» de nå har. Bøker var i oldtiden bokruller. Et verk besto gjerne av flere ruller. Lenge etter at kodeksen (den moderne boken, for å si det enkelt) var oppfunnet, og lenge etter trykkekunstens oppfinnelse, ble hovedavdelingene i et verk gjerne kalt *libri* (gr. *byblōi*, *biblia*) eller «bøker». Hvorfor fortsatte man så lenge med det? Fordi forfedrene sa det på den måten. Herodot og Thukydid er inndelt i bøker også i moderne utgaver, men begrunnelsen er nå en annen, nemlig at det minner oss om ordbruken i en konvensjon som i mellomtiden er blitt historie. Vi bruker ordet kapitler.

Boktitler var en konvensjon som ble innført i Xenofons generasjon. «Peloponneserkrigen» som tittel på Thukydids verk er først belagt fra Ciceros tid. Det samme gjelder inndelingen i 8 bøker. (Inndelinger i 9 og 13 er også kjent.) Inndelingen av Herodots verk i 9 bøker skyldes de aleksandrinske filologer, som også er ansvarlige for inndelingen av de homeriske epos i 24 sanger. Filologene ga hver av Herodots bøker navn etter en av de ni musen. Etersom musene

²⁶ Plutark, *Om Herodots ondsinnethet (Peri tes Herodotou kakoetheias; De Herodoti malignitate)*, 1; Plutarch, *Moralia in Fifteen Volumes*. Vol. XI. With an English Translation by Lionel Pearson and F.H. Sandbach. Cambridge, Mass.ss.: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd. (Loeb Classical Library), 1965, 8–129; 8.

²⁷ *Ibid.*, 870; 106. Aias er store Aias, den nest sterkeste krigeren i *Iliaden*, etter Akillevs; han var fra Salamis. En ordrett gjengivelse av epigrammet fins i «Tillegg: Gresk antologi» («Persekrigene»).

²⁸ Plutark, *Nikias*, 1.1–2; *Plutarch's Lives*. In Ten Volumes. III. With an English Translation by Bernadotte Perrin. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd. (Loeb Classical Library), [1916], 1932, 208.

gjærne ble nevnt i mer og mindre fast tur og orden fra Kleio til Kalliope, kom første bok til å hete «Kleio», etter historiens muse. Deretter blir det mer hasardiøst å finne en indre sammenheng mellom bok og muse (lyrikk, komedie, tragedie, dans, elegi, hymne, astronomi), men man er fristet til i alle fall å se et lykkelig sammentreff i at Kalliope, eposets muse, runder av verket.

Herodot sto på torget i Athen og leste høyt. Han var rhapsode for et verk han selv hadde tenkt ut, og som han visste det ikke fantes maken til. Ifølge en overlevering resiterte han ved den store panathenske festivalen (*Panathenaia*) mot rundhåndet honorar og med ære. En annen overlevering opplyser at han foredro i Olympia og at det var ved den anledningen hans verk ble beæret med de ni musenes titler. Verket arter seg som en bred og sammenhengende strøm av mer og mindre avgrensede narrative enheter, på gresk *logoi* (dvs. taler, som i det engelske «tales»). Stilen er direkte og muntlig, additiv, parataktisk, rik på replikker, dialoger og kortere taler, i visse partier mer retorisk elaborert, spesielt i talene, hvor, ifølge en dansk kjenner, «antiteser og klangfigurer skaber et fint broderet mønster af lys og skygge, der spiller som solen i det græske marmor».²⁹ Emnet annonserer han slik:

Herodot fra Halikarnassos presenterer her de iakttakelsene han har gjort, for å bevare hva mennesker har utrettet, og for at de store og forunderlige bedrifter som både hellener og barbarer har utført, ikke skal savne et ettermæle, og især ikke når det gjelder årsaken til at de førte krig mot hverandre.³⁰

En greker som begynner å snakke på den måten, regner med å få tilhørere. Datidens athenske tilhørere hadde dessuten enten selv opplevd eller hørt fra eldre folk om den krigen de her skulle få rede på, ja mer enn det: Feiring av seieren i denne krigen var et statsanliggende. Perserkrigene «created a new race of heroes, who had surpassed the achievements of their ancestors before Troy».³¹

Etter å ha gjengitt en serie persiske og fønikiske forklaringer på sammenstøtet mellom hellener og barbarer, hvoriblant den ene henviser til grekernes opptreden under trojakrigen, går Herodot over til å tale om det folk og den mann som ifølge hans egen teori tok det første steg: Lyderne under den rike kong Kroisos (Krøsus). Straks får vi høre en rå og underholdende historie om et maktskifte ved det lydiske hoff, etterfulgt av vismannen Solons lærerike samtale

²⁹ Hjortsø, *De græske historikere*, 57.

³⁰ Herodot, *Historie*, 1.1; Herodotus, *The Persian Wars*. In Four Volumes. With an English Translation by A.D. Godley. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London, England (Loeb Classical Library), [1920] 1999, I, 2.

³¹ Oswin Murray, *Early Greece*. London: Fontana Press, 1980, 279.

med kongen om hva menneskelig lykke er, en samtale Kroisos drar nytte av når han siden står bundet til et bål under perserkongen Kyros' oppsyn. Slik fortsetter det. I løpet av verkets mer enn seks hundre sider rulles det opp et mylder av begivenheter, folk og steder. Om babylonerne: «De begraver sine døde i honning, og deres klagesanger er som egypternes.»³²

Første del av verket er en historisk og etnografisk beskrivelse av store deler av den den gang kjente verden, med perserrikets fremvekst og ekspansjon som rød tråd. Særlig berømt er skildringen av Egypt, som fyller en hel bok. «Pyramidene overgår nok enhver beskrivelse, og hver av dem kan måle seg med mange hellenske storverk, men labyrinten overgår likevel pyramidene.»³³ Labyrinten er til dags dato ukjent av arkeologer. I verkets episke utvikling utgjør beskrivelsen en ekskurs, en digresjon i hovedhandlingen, foranlediget av kong Kambyses' felttog mot Egypt, som annonseres i begynnelsen av annen og fullføres i løpet av tredje bok. Et sted i tredje bok tar en dronning til orde overfor sin mann, den unge kong Dareios, midt under et samleie: Det er på tide du foretar deg noe. Ja, jeg har planlagt et felttog mot skytherne. Nei, la skytherne vente, angrip Hellas, jeg har hørt historier derfra og vil gjerne ha greske tjenere: lakoniske, argiviske, attiske og korinthiske jenter.

Men ennå er det langt igjen. Digresjonene, opplysningene, scenene er tallrike. Virkningen kan minne litt om Ovids *Metamorfoser*, der fortellingene vikler seg inn og ut av hverandre i en stadig strøm. Hos Herodot er det i tillegg den effekten at det i takt med den stofflige akkumulasjon gradvis bygger seg opp en spenning frem mot det vi egentlig vil høre om, nemlig kampene og seirene mot slutten.

Første del danner opptakt. Fra midten av femte bok dreier perspektivet langsomt vestover, mot hellenerne. Kong Dareios slår ned et gresk opprør i Ionia, på kysten av Lille-Asia. I bok 6 blir en persisk armé slått av athenerne på Marathon-sletten. Avstanden mellom sletten og Athen er et maratonløp. Hos Herodot blir en langdistanseløper sendt som bud de 225 kilometerne fra Athen til Sparta for å rekvirere hjelp. Underveis møter sendebudet en halvfornøyd Pan, som lover athenerne sin støtte dersom Pan-kulten tar seg opp.³⁴ En senere overlevering identifiserer løperen med han som meldte utfallet av slaget: «Vi seiret», ropte han da kom frem etter å ha løpt 42 kilometer, og falt så død om, den lykkeligste død som etter gresk tankegang kan tenkes.

I bok 7 lanserer Dareios' sønn Xerxes det siste og avgjørende felttoget, som opptar verkets tre siste bøker. Boken begynner med den aldrende Dareios' vrede over Marathon, fortsetter med

³² Herodot, *Historie*, 1.198; oversatt av Henning Mørland i *Herodots Historie*. I–II. Oslo: Aschehoug (Thorleif Dahls Kulturbibliotek), 1960, I, 97.

³³ Herodot, *Historie*, 2.148; oversatt av Mørland, I, 166.

³⁴ Jf. epigrammet på en votivgave fra Miltiades til Pan i «Tillegg: Gresk antologi» («Perserkrigene»).

Xerxes' fryktinngytende mobilisering og marsj mot Hellas, der elver og sjøer underveis tørker ut som følge av soldatenes væskeinntak, og slutter med slaget i passet ved Thermopylene, hvor fire tusen peloponnesere ledet an av kong Leonidas og hans tre hundre spartanere ofrer livet mot tre millioner barbarer:

Engang på dette sted mot tre millioner har kjempet
Fire tusen mann. Peloponneser de var³⁵

En minneverdig innsats: Da tyskerne brøt gjennom Thermopylene i april 1941, deklamerte greske partisaner epitafer av Simonides gjengitt av Herodot. Så følger i bok 8 sjøslaget ved Salamis, hvor grekerne seirer takket være atheneren Themistokles' strev med å få de greske flåteenhetene til å holde sammen.

Det er lettere sagt enn gjort. Tiden mellom selve kamphandlingene bruker grekerne, i tillegg til ordinære forberedelser som å skaffe forsyninger, gjøre klar våpen, ofre til gudene, ta varsler og pleie hår og ansikt, på å diskutere, fatte beslutninger, ombestemme seg, inngå kompromisser, lage avtaler, løpe fra avtalene osv. De forskjellige bystatene og deres lederskap opptrer til stadighet som en Akillevs som truer med å trekke seg tilbake til teltet. Den felles fare mobiliserer, men langt fra alle og ikke for enhver pris. Når spartanerne og athenerne ved nyheten om Xerxes' ankomst sender utsendinger til kong Gelon i Syrakus for å be om militær assistanse, vender de etter hissig diskusjon hjem tomhendte, fordi de nekter å innfri Gelons krav om motytelser i form av hel eller delvis militær kommando. Dermed avskjærer de seg fra støtte fra det greske områdets folkerikeste polis. Spesielle problemer oppstår som en følge av at grekerne og særlig spartanerne i flere kritiske situasjoner må holde seg vekk fra krigshandlingene for å avvikle idrettsleker og andre religiøse ritualer. Marathon når spartanerne først frem til etter at slaget har stått, for i måneden Karneia feirer de Apollon og kan ikke dra i krig før fullmåne. Av samme grunn stiller de ti år senere bare med en begrenset styrke i Thermopylene, på et tidspunkt hvor de fleste andre allierte også holder seg vekk på grunn av lekene i Olympia. Verre er likevel de mange bystatene som enten straks går over til perserkongen eller foretrekker å forholde seg avventende til utfallet av krigen blir tydeligere. Foran slaget ved Plataiai, hovedslaget i bok 9, havner således athenerne overfor den del av perserhæren som utgjøres av boiotiere, lokrere, maliere, thessaliere og fokiere, alle greske folk, og det er avdelingen fra Theben som yter dem verst motstand. Man er venn eller fiende eller

³⁵ Herodot, *Historie*, 7.228; oversatt av Mørland, II, 185.

ingen av delene, som Aristoteles sier, og venner ble grekerne ikke uten videre på grunn av en ytre fiende.

Det storartede er den nøkterne og jevnt over ikke-moraliserende måten Herodot forteller om disse tingene på. Det er slik grekerne er. De bytter side eller stikker av for et godt ord. Man kommer under lesningen av Herodot i tanker om Agamemnons problemer med å mobilisere en felles styrke mot Troja (Odyssevs spiller gal, Akillevs kler seg i kvinneklær) og med å holde hæren fra skipene når den møter motgang. Samtidig får man et klart inntrykk av at det blant annet er denne nesten anarkistiske adferden deres som gjør grekerne uovervinnelige. De har, i motsetning til barbarene, «frihet» (*eleutheria*). Kun Loven (*nomos*) står over dem. Vil de slåss, slåss de – som i de homeriske aristier. Når Xerxes via speidere får vite at de tallmessig latterlig underlegne spartanerne bruker ventetiden borte i Thermopyle-passet på å gjøre gymnastikk og kjemme håret, er det for at han og vi skal forstå at han her har å gjøre med en motstander av format. Spartanerne legger vekt på et vakkert utseende når de skal risikere livet. Hordene av barbarer som velter frem blir pisket bakfra. Gjennom hele verket klinger et grunntema: Når en tyrannisk enehersker fra Asia gir seg i kast med å underlegge seg frie hellenere, begår han *hybris*. Tyrannens overmot viser seg aller tydeligst i en scene der Xerxes lar Hellesponten piske, som straff for at det opprørte havet gjør overfarten besværlig. Havet er en gresk gud.

*

Det må, som Moses Finley skriver, ha gjort et mektig inntrykk på Thukydide å lese Herodot. Thukydide så, sier Finley, at Herodot hadde gjort en stor oppdagelse, «– namely, that it was possible to analyse the political and moral issues of the time by a close study of events [...] avoiding the abstraction of the philosophers on the one hand and the myths of the poets on the other».³⁶ Han så også at striden mellom Athen og Sparta «had something of the epic quality of the Persian Wars and was equally profound in its meaning and its consequences».³⁷ En overlevering meddeler at Thukydide hørte Herodot som gutt da denne foredro i Olympia, og at han tok til tårene av trang til å gjøre Herodot kunsten etter og overgå ham, noe Herodot skal ha lagt merke til og tatt kontakt med guttens far om, med det resultat at Thukydide ble Herodots elev. (En historie med tydelige spor av hvordan fortellerkunst traderes i oralkulturer eller i

³⁶ Moses Finley, «Introduction» [1972]. I *Thucydides, The Peloponnesian War*, Translated by Rex Warner [1954], Penguin Classics, 1977, 16. Jf. idem., *Aspects of Antiquity: Discoveries and Controversies* [1968], Penguin, 1977, 52.

³⁷ Finley, *Aspects of Antiquity*, 51.

muntlige genrer.) At Thukydide som voksen kjente eller i det minste kjente til Herodot er trolig. Den intellektuelle eliten i Athen på denne tiden hadde øyne og ører med seg, for å si det slik.

Thukydide åpner med en klar allusjon til Herodot, som samtidig er en allusjon til Homers trojakrig:

Thukydide fra Athen har her beskrevet krigen mellom peloponnesere og athenere og hvordan de førte den mot hverandre, idet jeg begynte straks etter krigens utbrudd, i den tro at det ville bli en stor krig, verdigere til å bli beskrevet enn alle andre av fortidens kriger.³⁸

Her er nok en greker som regner med å bli hørt. Eller kanskje heller: som regner med å bli lest. I en programmatisk uttalelse mot slutten av innledningen til verket heter det:

At min fremstilling ikke er fabulerende gjør den kanskje ubehageligere å høre på, men hvis de som ønsker å få innblikk både i fortidens begivenheter og i de begivenheter som etter menneskenes natur å dømme vil utvikle seg på tilsvarende eller liknende måte etter min tid, finner verket nyttig, vil det være meg nok. Min fremstilling er skrevet til arv for all ettertid, ikke for å vinne frem overfor øyeblikkets tilhørere.³⁹

Cicero lar som sagt en av dialogdeltakerne sine i *Om taleren* si at Thukydide med letthet beseirer alle andre i språkkunst. Ingen andre greide å få med seg så store tanker så fort mens de skrev så langsomt, for å si det på churchillsk.

Thukydides tekst er deretter. Den er tung. Den flyter av gårde. Den flyter tungt av gårde i et rasende tempo (Quintilian). Emnet er Athens undergang. Han som skriver, er athensk general, avsatt fra sitt embete og sendt i eksil etter en taktisk feilvurdering nordpå på et tidlig stadium av krigen. Han opptrer selv helt kort i fire knappe, men i ettertid omhyggelig nærleste passasjer, der han i den fjerde (ikke) forsvarer sitt feilgrep. Så fortsetter han med å studere de andres feilgrep. Her går han grundigere til verks.

Det største feilgrepet han finner er av politisk art. Verdenshistoriens første og eneste demokrati: Athen, under ledelse av Perikles, siden av Perikles' konkurrenter på talertorget i et par generasjoner uten hellet med seg. Her er det ikke snakk om at Thukydide feller en ond tåre og anbefaler athenerne å bli spartanere, slik man kan ha mistenkt Platon og hans kumpaner for å tenke. Her er det opp i dagen: Thukydide skriver tungt, flytende, rasende. Athen drukner i fortvilelse i Thukydides skildring av vassingen i en siste Siciliaelv før Nikias lar alt håp fare.

³⁸ Thukydide, *Peloponneserkrigen*, 1.1.1.; *De Bello Peloponnesiaco*, I, 3–4.

³⁹ *Ibid.*, 1.22.4; I, 51–53.

Elvedøden i Assinaros er et av Longinos' eksempler i *Peri hypsous*, sammen med Thermopylene hos Herodot. Her henger knapt *Iliaden* med i fortellerkunst om krig.

Da det var blitt dag, førte Nikias hæren videre. Syrakusanerne og deres forbundsfeller angrep dem på samme måte som før med å sende spyd og piler mot dem fra alle kanter. Athenerne hastet mot elven Assinaros, hardt presset av de mange rytterne og alle andre som angrep dem, og håpet på bedre beskyttelse når de var kommet seg over elven, de var dessuten fullstendig utmattede og tørstet etter vann. Da de kom frem til elven, kastet de seg ut i den i den største uorden.⁴⁰

Det er rett etter i dette avsnittet vi finner den setningen som Longinos siterer som et eksempel på en opphøyd hyperbol: Athenerne slåss i gjørme om vann fullt av blod for å slukke tørsten. Longinos siterer straks etterpå, som et eksempel på samme figur, det stedet der Herodot beskriver hvordan de siste spartanerne i Thermopylene forsvarer seg «med tennene» mens de blir «begravd i piler»:

To brødre av Xerxes falt der i kamp, og over Leonidas' lik oppstod nå en voldsom strid, til hellenerne i kraft av sin tapperhet fikk trukket vekk liket og slått fienden tilbake fire ganger. Kampen varte ved til Efialtas nådde frem med sin tropp. Da hellenerne ble var deres ankomst, endret striden karakter. Hellenerne dro seg tilbake til den smale enden av passet, gikk over muren og stilte seg opp i samlet rekke på en høyde, alle utenom thebanerne. Denne høyden er ved utgangen av passet, der stendløven som ærer Leonidas, nå står. Herfra forsvarte de seg med kniver, de som hadde kniver igjen, med hender og med tennene. Barbarene begravde dem i piler, noen rykket rett frem mot dem og rev ned forskansningen, andre gikk i en bue rundt og omringet dem fra alle kanter.⁴¹

Da tapet i Thermopylene ble kjent, rømmet athenerne Athen. Perserne la Akropolis i grus, barbarer som de er. Gravskriften over spartanerne (lakedaimonerne) lød:

Ω ΞΕΙΝ ΑΓΓΕΛΛΕΙΝ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΟΙΣ ΟΤΙ ΤΗΔΕ
ΚΕΙΜΕΘΑ ΤΟΙΣ ΚΕΙΝΩΝ ΠΗΜΑΣΙ ΠΕΙΘΟΜΕΝΟΙ

Vi tar oss ikke tid til å oversette det, da blir vi aldri ferdige. Innholdet er at den som ser innskriften, skal bringe bud til Sparta om at de falne i Thermopylene fulgte lakedaimonernes ordre eller lov. Det fins ikke noe bedre dikt, selv om det fins andre dikt som man kan si det samme om.

⁴⁰ Ibid., 7.84.2–3; II, 491.

⁴¹ Herodot, *Historie*, 7.225; *The Persian Wars*, III, 542. Jf. Longinos, *Om det opphøyde*, 38.3–4; Kleve, 71.

Å lese Thukydide etter Herodot er tungt, ikke på grunn av formen, men på grunn av innholdet, selv om også formen krever tilvenning. Det som i løpet av Herodot er bygget opp, blir her brutt ned. Herodot etterlater sin leser i en oppløftet stemning. Den jubel ukene med Herodot gir årsak til, er så sterk at de første dagene med Thukydide føles som et savn, inntil man langsomt og sikkert dras inn i det thukydideske kraftfeltet. Thukydide er blitt sammenlignet med tragikerne, særlig Aiskhylos og Evripides. Hölderlin om Sofokles: «Mange prøvde å syngja glade den mognaste gleda, her kling ho endeleg ut, gjennom tyngjande sorg».⁴² Når Moses Finley sier at ettertiden skylder Thukydide sin interesse for akkurat denne krigen (mellom alle oldtidens kriger), har han et halvgodt poeng: Bare denne krigen kunne fått Thukydide som kronikør, ingen andre. Både krigen og dens forfatter er fra Athens store århundre.

*

Homer skildrer et lite utsnitt av krigen. *Iliaden* begynner *in medias res*, midt i begivenhetenes gang, og handler om Akillevs' vrede, mot Agamemnon og grekerne, og mot Hektor og trojanerne, med de følger det får for noen dagers kamphandlinger mot slutten av krigen, men før krigen er slutt. Effektiviteten i det homeriske fortellergrepet beror blant annet på at krigen om Troja er velkjent stoff. Fortellingen, fra stridens eple til heltens hjemkomst, Menelaos med Helena, Agamemnon til Klytaimnestra, Odyssevs via Kirke og Kalypso til Penelope, er på forhånd etablert i de lyttendes bevissthet, de har hørt historien, eller mange av historiene, før.

Herodot og Thukydide skildrer begge en hel krigs forløp, fra begynnelse til slutt, med det forbehold at Thukydides verk er en torso. (Han fikk ikke skrevet boken ferdig.) Deres fortellinger har mer karakter av nyheter som kan gå tapt, som må bevares for ettertiden. I motsetning til Homer søker de krigens jordiske årsaker. De siste syv årene av peloponneserkrigen gjenstod å skildre da Thukydide brøt av. Det ble Xenofons oppgave å fullføre fortellingen, i hans lavt vurderte *Hellensk historie*.

Å fullføre en bok Thukydide har begynt på, er ingen forunt å få til, men bortsett fra det er Xenofons *Hellenika* på høyden med det meste. Men les *Anabasis* først. Det greske demokratiets militære og moralske overlegenhet viser seg i en scene hvor perserne har henrettet de greske generalene etter å ha gitt dem løfte om fritt leide under forhandlinger, sikre på at den greske leiehæren dermed vil overgi seg. Selv ville en perserhær flyktet hals over hode om dens øverstkommanderende ble drept. Hva grekerne gjør? Velger nye generaler. De fjelltrøtte greske

⁴² Oversatt av Olav H. Hauge; sitert etter hukommelsen.

soldatene når på sin endeløse marsj hjemover endelig frem til Svartehavet, da setter hæren i å løpe mens soldatene roper: Thálatta! Thálatta! Havet! Havet! En hellener og særlig en athener må ha utsikt til sjø for å være i sitt rette element. Men jo nærmere hæren kommer hjemlige trakter, jo mer kommer grekerne i innbyrdes konflikt. *Hellenika* er en mørkere bok.

*

Den sentrale gestalt i *Iliaden* er drapsmaskinen Akillevs. Diktet slutter ved Hektors likbåre. Den siste som sier noe er Priamos, Hektors far, han gir en kort ordre til folkene om å hente ved til likbålet. Da har de tre kvinnene holdt sine gravtaler: Andromake, Hektors hustru, Hekabe, Hektors mor, og som den siste: Helena, Hektors svigerinne. Hun er krigens årsak. Til Hektor på likbåren sier hun gråtende: «Dog, et bebreidende ord har jeg aldri av deg måttet høre.»⁴³

Homer er hovedeksemplet i Longinos' poetikk: «Når vi arbeider med et avsnitt som krever en stor tanke eller et opphøyet uttrykk, er det godt å prøve å forestille oss hvordan Homer ville ha sagt det, eller [...] Platon eller Demosthenes [...] eller Thukydid i sitt historieverk.»⁴⁴ Demosthenes, grekernes største taler til alle tider, endte med å ta gift på flukt fra Athen. Talene hans gikk ut på å forsvare Athen mot kong Filip av Makedonia. Herodot har vi nevnt. Andre eksempler: Første Mosebok. Sapfo.

*

Den amerikanske modernisten Ezra Pound var en grenseløs beundrer av Homer – og fryktløs i sin vurdering av avstanden fra Homer til resten. Selv Aiskhylos holdt ikke mål etter hans mening, Milton slett ikke, og mot Homers berømteste imitator var han uten pardon:

The lover of Virgil who wishes to bring a libel action against me would be well advised to begin his attack by separating the part of the Aeneid in which Virgil was directly interested from the parts he wrote chiefly because he was trying to write an epic poem.⁴⁵

Det er harde ord. Poenget med å sitere dem i vår sammenheng er ikke at de yter eller ikke yter Vergil rettferdighet. Dette er ikke en forelesning om Vergil.

⁴³ *Iliaden*, 24.767; oversatt av Østbye.

⁴⁴ Longinos, *Om det opphøyde*, 14.1; Kleve, 46.

⁴⁵ Ezra Pound, *ABC of Reading*. New York: New Directions, 1987, 45.

Men det er noe i dem. Og når Herodot og Thukydid lyktes i å skrive hver sin Iliade, henger det etter mitt skjønn sammen med at begge skrev under inntrykk av Homer, men ingen av dem forsøkte å skrive et episk dikt. Interessen for historien de fortalte, var for stor.

TILLEGG: GRESK ANTOLOGI

«Gresk antologi» er betegnelsen på en omfattende samling av greske epigrammer fra arkaisk og klassisk til byzantinsk tid. Samlingen har røtter i hellenistiske antologier i en akkumulerende tradisjon frem mot to fyldige håndskrifter fra det 10. og det 14. århundre, som ligger til grunn for senere trykte utgaver. På sent 1700-tall ble samlingen døpt *Anthologia Graeca* av en tysk utgiver, et navn som er holdt i hevd siden. Her låner jeg tittelen til et lite utvalg av egne forsøk på å gjengi greske kortdikt. Utvalget er ordnet som et slags forløp fra arkaisk tid via perserkrigene i tidlig klassisk tid til Athens nederlag i peloponneserkrigen og til Sparta i tiden etterpå. Innenfor dette forløpet fins dikt fra senklassisk, hellenistisk og romersk tid sammen med arkaiske og klassiske dikt, som en slags spredte glimt fra en litterær tradisjon hvor det ikke alltid er så viktig hvilket århundre man er i. (I håndskriftene og i eldre og nyere utgaver er diktene gjerne ordnet tematisk eller genremessig, med forfattere og århundrer om hverandre.)

Noen konsekvens i versføtter og andre formelle forhold er ikke tilstrebet. Antall verselinjer dels følger, dels avviker fra originalen, og metrikken er fri, selv om noen av epigrammene er gjengitt på elegisk versemål. (Det gjelder for eksempel det best kjente av dem, om han som skal gå til lakedaimonerne og melde utfallet av slaget i Thermopylene.) Enkelte av diktene er i andre gener enn epigrammet, noen er fragmenter av tapte dikt. Innholdsmessig har jeg lagt vinn på å følge originalene, men tolkningene er noen steder friere enn andre steder. Den største friheten jeg har tatt meg, er i Simonides' gravskrift over spåmannen Megistías. Han var med kong Leonidas i Thermopylene. Da kongen forstod hvilken vei det bar, etter at overløperen Efiates viste perserne veien over fjellet, slik at de kunne falle hellenerne i ryggen, sendte han bort det meste av hæren. Megistías ble, men lot sin sønn dra. Denne opplysningen fra Herodot har jeg føyd til som et siste vers i en nedkortet parafrase over Simonides' hyllningsdikt.

Hvor det ikke er oppgitt forfatternavn i overskrift eller parentes, dreier det seg om anonyme dikt. Omvendt er forfatterskapet til en del dikt omstridt, det gjelder særlig dikt som tradisjonen har tilskrevet store navn som Sapfo (for eksempel det om hun som ligger alene), Simonides (blant annet et om Sofokles' død, drøyt seksti år etter at Simonides døde) og Platon (her er alt omstridt, noe som kler forfatteren), eller gravskriften over Evripides som tillegges Thukydid i en kilde som også nevner en viss Timotheos som mulig forfatter.

Med unntak for i avslutningen gjengis diktene ukommentert. Her vil jeg bare føye til at «Nestors beger» i den første avdelingen (som jeg kaller «Homer») er det eldste epigrammet som er bevart. Det står skrevet på et knust (og limt) keramisk drikkebeget fra 700-tallet f.Kr., og ettersom et beger tilhørende den gamle høvdingen Nestor er beskrevet i *Iliaden*, har det vært brukt som argument for å datere det homeriske eposet til omtrent samme tid. Tolkningen av epigrammet er omstridt, noe de to versjonene mine sikter mot å få frem. Den jevngamle såkalte Dipylon-vasen er påført et vers der slutten mangler, men der det trolig dreier seg om at vasen er en premie til den beste danseren. Det innledende epigrammet er av en type som det fantes flere av i hellenistisk tid, så antallet av øyer og bystater som gjorde krav på Homer, inkluderte flere enn de syv som her nevnes.

HOMER

Syv stater gjør krav på å være det stedet som fostret Homer:
Smyrna og Khios, Kolofon, Ithaka, Pylos, Argos, Athen

Nestors beger er godt å drikke av. Enhver som tømmer dette beger
vil straks få lyst på den hårprydede Afrodite

Nestors beger var godt å drikke av. Men enhver som tømmer
dette beger, vil straks få lyst på den hårprydede Afrodite

Den som av disse danserne danser mest grasiøst
til ham er ...

ARKHILOKHOS

Jeg er krigsguden Enyálíos' allierte
og dertil en mester i sanggudinnenenes kunst

Mitt spyd skaffer meg grovt brød. Med mitt spyd får jeg vin
fra Ismaros. Jeg lener meg til mitt spyd og drikker

En sajsk soldat brisler seg stolt over
mitt eminente skjold. Jeg hev det motvillig
fra meg i en busk og berget livet. Hva raker det
meg. Fordømte skjold. Jeg får tak i et minst like bra

Spar meg for kneisende krigsgeneraler
med skjegg og frisyre. Gi meg en kort offiser:
Hjulbeint, stø på foten, hjertet på plass

Glad bar hun en myrtekvist
og fra rosebusken en fin blomst. Hennes hår
falt om skuldre og rygg

duften av hennes hår
og bryster ville vakt en oldings begjær

Alkibié feiret sitt bryllup og ga
sin hårpryd i gave til Hera

SAPFO

Kveldsstjerne, det som dagslyset sprer, bringer du tilbake
Sauene og geitene og barnet som skal hjem til sin mor

Fullmånen steg. Rundt alteret
stilte de seg i en krets

Slik pleide unge jenter fra Kreta
å danse i ring rundt et alter med lette
føtter i spirende gress

vakrere klang enn av lyren
mer gylden enn gull

hvitere enn egg

Månen er borte og
Pleiadene. Det er midt om
natten, timen kommer og går
og jeg ligger alene

plutselig morgenen i gyldne sandaler

PERSERKRIGENE

Atheneren Aiskhylos, sønn av Evforion, skjules av
denne sten. I det kornrike Gela fant han sin død
Hans krigsmot vitner lunden i Marathon om
og langhåret perser som lærte hans mot å kjenne

Jeg, den bukkefotede Pan,
arkaderen, fiende av perseren,
athenerens allierte, står som statue
reist av Miltiades (Simonides)

Sannsieren Megistías
vek ei fra kongens side
da Leonidas delte hæren.
Han sendte bort sin sønn bare (etter Simonides/Herodot)

Vandrer, bring bud til lakedaimonerne om at på dette
sted hviler vi som lød ordrene som de ga (Simonides)

Fra sine persiske fiender tok Diodoros' sjøfolk
disse skjold som Leto fikk til minne om slaget

Vandrer, vår fedrene by var det kilderike Korinth
Salamis, Aias' øy, er nå vårt tilholdssted
Fønikiske skip og perser og meder seiret vi over
da vi reddet det hellige Hellas (Simonides)

Jeg, Pausanias, befal for hellenerne, ødela perserens hær
ved Plataiai. Til Foibos Apollon er mitt trofé (Simonides)

POSEIDON

Se, Poseidons måned er kommet, skyene
tunge av vann, rasende vinder (Anakreon)

ARISTODEMOS FRA ELIS

I Delfi to ganger, to i Nemea, samt i Olympia vant jeg,
Aristodemos fra Elis, sønn av Thrasys, i brytningens kamp
den første pris. Ikke for brystkassens bredde, men for min teknikk (Simonides)

PRIAIPOS

Er noen hos henne? Da går jeg, men hvis ikke, si at jeg er
full og at jeg kom meg forbi vakten, assistert av eroten (Poseidippos)

Priapos så ham stå der naken og sa:
Jeg er en gud, men hva er vel det målt mot ham

Mennesker er vi om kvelden når vi drikker i lag
Ved dagens frembrudd reiser vi oss mot hverandre som ville dyr (Antimedon)

POETIKK

Orfeus: Utallige fugler fløy
over hans hode og fiskene sprang
rett opp fra dypet av sjøen den blå
for å høre hans vakre sang (Simonides)

Gamle Sofokles, blomst blant poeter, den dagen du sloknet
åt du på klaser av Bakkhos' vinrøde druer (Simonides)

- Pan, hvorfor sitter du her i skogen og spiller så fint på din fløyte?
- For at min hjord kan gå her og gresse i duggvåte, grønnende bakker (Anyte)

Et epigram på to linjer er fullendt
Skriv flere enn tre og du blir en rapsode (Kyrillos)

Arkhilokhos hviler ved havet
Han som først blandet ormegift i versene
og stenket Helikon med blod. Lykambes vet det
han som gråter over tre hengte døtre
Så gå rolig forbi, vandringsmann
Tirr ikke vepsene som har satt seg på graven (Gaetulicus)

Nygravet jord. På stelens metoper ranker
av skjelvende halvfriskt løv. Kom, veifarende,
la oss kikke på stenen, tyde dens innskrift og se
hvem sine blanke knokler den sier den skjuler:

«Fremmede veifarere, jeg er Aretemias, mitt fedreland Knidos
Med Eufros delte jeg leie. Fødselssmertene tok meg
Ett barn lot jeg igjen til støtte for ham i hans alderdom
Ett tar jeg med meg som minne om mannen min» (Heraklit fra Halikarnassos)

PLATON OM DIKTERNE

Sokrates: Jeg kysset Agathon, min sjel på leppene
som om den, stakkar, ville bytte min kropp mot hans

De yndige gratier så etter en gravplass med en stein
som stod støtt: sjelen til Aristofanes

Galant mot fremmede, verdsatt av sine landsmenn
Pindar, musikk gudinnenenes drabant

Tankeløst teller de musenes tall og får ni
Med Sapfo fra Lesbos blir antallet ti

GRAVSKRIFTER

En gresshoppe og en sikade ligger begravet her
Det er Myros verk. Hun strødde jord med fingrene
og gråt bittert. Hades tok sangeren, den andre
tok Persefone hånd om (Markos Argentarios, etter Anyte)

Phrasikleias grav: For alltid skal jeg kalles jomfru
Gudene skjenket meg dette navn fremfor ekteskap

Du som ser graven til denne gutten, Kleoitias, Menesaikhmos' sønn:
Vis medynk. Han var vakker da han døde

Vi er eretriere fra Euboia, vi hviler i persisk jord
i Susa. Det er langt fra vårt hjemland (Platon)

Timokritos var tapper i krigen. Her hviler han ved din fot
Krigsguden sparer de feige, ikke den som har mot (Anakreon)

Disse menns mot hindret røken å stige
mot himmelen fra et brennende Tegeia
Arkadia er vakkert, folkene frie. De som falt
falt med det for øye (Simonides)

Fra Sparta mot Delfi dro de og førte førstegrøden til Foibos
Ett hav, én natt, ett skip førte dem til deres grav (Simonides)

Sjømenn, seil trygt og gå i land, folkens
Graven dere passerer tilhører en skibbrudden (Platon)

Her hviler jeg, Brotakos fra Gortyn, en kjøpmann fra Kreta
Jeg kom hit med varer for salg og ikke for å bli gravlagt

Mye drakk jeg og mye åt jeg og mye ondskapsfullt fikk jeg sagt
om mine medmennesker: Jeg, Timokreon fra Rhodos, her stedt til ro (Simonides)

Vandringsmann, le ikke av at en hund er begravet på dette stedet
Min herre gråt da han la meg i grav og gjorde så denne innskrift

SICILIA

Da Athens tap på Sicilia krevde en gravskrift over de falne, ble oppdraget ifølge overleveringen gitt til Evripides. Han valgte å fremheve seirene og stille gudene til ansvar for det endelige nederlaget.

Over syrakusanerne vant athenerne åtte seirer
Det var mens gudene ennå behandlet partene likt

ATHEN

Enkelte av de overlevende athenerne som i årene etter trellet i sicilianske stenbrudd, skal ha vært sluppet fri mot å resitere tragedier av Evripides, slik at sicilianerne kunne skrive dem ned. Ifølge en annen overlevering skal Thukydid ha skrevet gravskriften over Evripides. Den er som innskriften i Thermopylene vanskelig å oversette.

Evripides' gravsten er Hellas. I makedonernes land,
for han endte sitt liv der, er bare hans ben begravd
Hans fedrene by var hellenernes Hellas: Athen. Hans kunst
ga den høyeste glede og fra mange mottar han hyllest

SPARTA

Etter at peloponneserkrigen var over, ble også etter hvert Sparta en skygge av seg selv. De begynte å tape kriger. Dette er stemningen: Åkrene er svidd av, trærne hogd eller brent ned, sauene spist eller sultet i hjel. Epigrammet er anonymt, slik de ofte er.⁴⁶

Lakedaimon, hittil ubeseiret og aldri før invadert
Nå ser du røken driver i dalen langs breddene av Eurotas
Borte er skyggen fra trærne. Fuglene bygger reir
på bakken. Forgjeves lytter ulvene etter sauer

⁴⁶ Røken i diktet kan leses som røk fra fiendebål eller fra avsviing av området. I originalen feller fuglene tårer eller klager, *myrontai*, et patetisk trekk som er uråd å få med på norsk. Ordet for fugler, *oionoi*, er det samme som i åpningen av *Iliaden*. Det betyr ikke at «flokker av rovgriske fugler» innfinner seg, ordet brukes allment om fugler, men umiddelbart er det ikke småfugl en skal se for seg. Ulver, *lykoi*, kan vekke et minne om Spartas lovgiver Lykurg (*Lykourgos*, «han som gjør ulvs gjerning»). Det åpner for en mulig metafor: Fuglene og ulvene som et bilde på spartanerne selv. Dette forslaget til en ekstra betydning skyldes Dag Terje Osdal. En takk til ham for alle diskusjoner om dette og andre dikt. En takk også til Per Meldahl.